

РОЗДІЛ 4

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.91(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/48>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ З МЕДІАЦІЄЮ

DISPUTE SETTLEMENT WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE IN ECONOMIC JURISDICTION AND ITS RELATIONSHIP WITH MEDIATION

Гопанок І.В., аспірантка

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

Статтю присвячено положенням господарського процесуального законодавства в частині процедури врегулювання спору за участю судді та медіації як самостійних способів вирішення спорів. Здійснено системний аналіз науково-теоретичних положень правового та нормативного регулювання процесу медіації як альтернативного позовному провадженню способу врегулювання спорів. У статті надано оцінку нормативній основі закріплення таких примирних процедур як медіація та врегулювання спору за участю судді. Визначено зміст медіації як інституту альтернативних способів урегулювання спорів. Проаналізовано проблему функціонування інституту врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві. У роботі досліджено втілення медіації в розвиток європейських держав та відповідне чинне законодавство України, зважаючи на особливості національних правових систем. Розкрито позитивні аспекти медіації для партнерських та соціальних відносин. Проаналізовано стан, функціональну ефективність, проблеми та перспективи ефективного використання процедури врегулювання спору за участю судді та медіації в господарському судочинстві в Україні, як самостійних способів вирішення спорів у нинішніх умовах, що у цілому сприяє покращенню соціальної злагоди та взаємодії в суспільстві. Обґрунтовано доцільність імплементації процедури врегулювання спору за участю судді та медіації як подальшого розвитку системи правосуддя України в цілому. Також у статті акцентовано, що функціонування таких інститутів врегулювання спорів (конфліктів), поряд із судовим процесом, є ознакою високого рівня розвитку громадянського суспільства, показником правової культури та демократії.

Ключові слова: медіація, медіатор, вирішення спорів, альтернативні способи, правовий конфлікт, інститут врегулювання спору за участю судді, господарське судочинство.

The article is devoted to the provisions of economic procedural legislation in the part of the dispute settlement procedure with the participation of a judge and mediation as independent methods of dispute resolution. A systematic analysis of the scientific and theoretical provisions of legal and regulatory regulation of the mediation process as an alternative to litigation as a method of dispute settlement was carried out. The article provides an assessment of the normative basis for establishing such conciliatory procedures as mediation and dispute settlement with the participation of a judge. The content of mediation as an institution of alternative methods of dispute settlement is determined. The problem of the functioning of the institution of dispute settlement with the participation of a judge in economic proceedings is analysed. The work examines the implementation of mediation in the development of European states and the relevant current legislation of Ukraine, taking into account the peculiarities of national legal systems. The positive aspects of mediation for partnership and social relations are revealed. The state, functional efficiency, problems and prospects of the effective use of the dispute settlement procedure with the participation of a judge and mediation in economic litigation in Ukraine as independent methods of dispute resolution in the current conditions, which generally contribute to the improvement of social harmony and interaction in society, are analysed. The expediency of implementing the dispute settlement procedure with the participation of a judge and mediation as a further development of the justice system of Ukraine as a whole is substantiated. The article also emphasizes that the functioning of such dispute (conflict) settlement institutions, along with the judicial process, is a sign of a high level of civil society development, an indicator of legal culture and democracy.

Key words: mediation, mediator, alternative methods of dispute resolution, legal conflict, dispute settlement institutes with the participation of courts, economic process.

Вступ. Трансформації державного, політичного та соціально-економічного устрою України, посилення євроінтеграційних процесів та ринкових механізмів в економіці, активності учасників господарсько-правового обігу та розширення географічних меж їх господарської діяльності шляхом виходу на європейський та міжнародні ринки потребують створення ефективних, швидких та зручних для суб'єктів механізмів урегулювання правових спорів. Дієвість таких механізмів в Україні, на жаль, досить низька, насамперед у зв'язку з законодавчим урегулюванням відповідних відносин [1]. Тоді як сучасні тенденції розвитку господарського процесу, як зазначають В. Щербина та В. Резнікова, полягають: у зростанні значення соціальних функцій правосуддя та відповідної ролі суду (в тому числі й господарського) в сучасному суспільстві і, як наслідок, демократизації і гуманізації судового процесу; звуженні сфери процесуального регулювання і, як наслідок, стимулюванні до використання господарськими судами примирювальних процедур, впровадженні альтернативних способів вирішення господарських спо-

рів; розширенні диспозитивних повноважень сторін у господарському процесі; прагненні до підвищення ефективності та якості господарського судочинства, вдосконаленні організації господарського процесу; стимулюванні економічної конкуренції між господарськими та третейськими судами тощо [2, с. 176].

Натомість, в іноземних державах достатньо ефективно використовуються зазначені способи вирішення спорів. Зокрема, таким способом у світі розглянуто близько 80% цивільних, господарських та адміністративних справ [3, с. 168].

Хоча в Україні, розгляд спорів у державних судах є основною формою захисту порушених прав, свобод і законних інтересів осіб, вона часто характеризується як недостатньо якісна, сповільнена і не повною мірою задовольняє потреби осіб. Використання альтернативних способів урегулювання спорів, на думку відомих фахівців, – це питання майбутньої системи правосуддя пострадянських країн, а досягнення ідеального правосуддя без сучасних, більш ефективних інструментів урегулювання

конфліктів загалом неможливе [4, с. 598]. Взаємодія двох систем урегулювання юридичних конфліктів – державної (судової) та недержавної (позасудової) – наразі є невідворотним фактом, оскільки одним із таких сучасних напрямів судової політики, як діяльність держави з метою створення дієвого механізму реалізації правосуддя, вважається широке впровадження альтернативних способів вирішення спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики неодноразово привертала увагу таких українських і закордонних учених, як Т. Барабаш, А. Гірник, Н. Грень, Р. Денисова, Б. Дерев'яно, Н. Крестовська, В. Резнікова, Ю. Ремескова, Л. Романадзе, В. Устименко, Т. Шинкар, В. Щербина та інших [5–8]. Роботи сучасних дослідників формують базис для поглибленого вивчення інститутів врегулювання спору за участю судді та медіації в Україні. Актуалізують проблему законодавчого забезпечення останньої та її інтеграції у вітчизняну правову систему.

Мета статті – висвітлення окремих аспектів співвідношення інституту врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві з медіацією, а також обґрунтування перспектив імплементації інституту медіації як альтернативного способу врегулювання спору.

Результати дослідження. *Медіація – дієвий та економічно вигідний спосіб вирішення конфліктів.* Упровадження інституту медіації в Україні змістовно пов'язує сучасний розвиток національної та європейських правових систем, цінності й пріоритети цивілізованого світу. Варто наголосити, що термін *медіація* використовується в чинному українському законодавстві.

Медіація – це структурована процедура врегулювання спору за допомогою посередника (медіатора). В Україні нею почали цікавитися на початку 2000-х р. – із появою перших громадських організацій, функції яких полягали у підготовці медіаторів та дослідження зарубіжного досвіду.

Для ефективного впровадження інституту медіації в Україні, актуальним завданням стало прийняття рамкового закону – Закону України «Про медіацію» (05.12.2021) (далі – Закон).

Допомога у забезпеченні доступу до медіації належить до безоплатних правових послуг, право на яку мають усі без винятку громадяни України та особи, які підпадають під її юрисдикцію. З набуттям чинності Законом України «Про медіацію» передбачається розширеною системою безоплатної правової допомоги сервісу надання допомоги в доступі до медіації як одного з ефективних способів альтернативного врегулювання спорів. Широке застосування інституту медіації у світовій та європейській практиці забезпечує можливість сторонам конфлікту мирного врегулювання спору не позбавляючи їх змоги звертатися до суду з метою реалізації права на правосуддя. Законом визначаються правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту, її принципи, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з процедурою медіації. Саме підвищення інтересу до останньої обумовило прийняття Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», який передбачає стимулювання сторін до мирного врегулювання спору [9].

У зв'язку з недостатнім законодавчим урегулюванням відповідних відносин ефективність таких механізмів в Україні, на жаль, є дуже низькою.

Поняття медіації визначається науковцями з різних позицій. Так, М. Кузьміна трактує її як добровільний і конфіденційний порядок, коли сторони спору за допомогою посередника досягають домовленості [10, с. 59].

На думку А. Максур, медіація являє собою опосередковану правом посередницьку діяльність третьої особи для сторін правового конфлікту, що позбавлена повноважень на вирішення спору по суті, прагнучи самостійного та добровільного примирення сторін та, як наслідок до вирішення юридичного конфлікту [11, с. 63].

Заслугують на увагу також погляди зарубіжних науковців щодо цього питання. Зокрема К. Ковач вважає медіацію процесом, в якому нейтральна третя сторона (сторони) становить базис для спрощення вирішення спору між сторонами конфлікту. При цьому завдання медіатора полягає у сприянні комунікації між сторонами та допомозі у визначенні істотних питань щодо спору [12, с. 15]. На думку Дж. Вестбрук, Ч. Гутрі, Л. Райскін, К. Робенольт, Р. Рубен, Т. Дж. Хейнш, саме у процедурі медіації незалежна третя особа допомагає сторонам вести переговори з метою вирішення спору й укладення відповідної угоди. Визначальними особливостями медіації, на думку вчених, є: 1) добровільність процесу, під час якого третя особа, що має бути безсторонньою, допомагає сторонам вирішити їхній спір; 2) можливість різних форм існування, які виокремлюються в рамках окремих моделей медіації; 3) можливість осіб, що беруть участь у медіації, безпосередньо впливати на хід і результат цього процесу [13].

Виходячи з результатів системного аналізу думок учених з цього питання, визначено такі переваги медіації:

економія часу – на відміну від судового розгляду справи, вона не триває роками. Як свідчить досвід використання медіації у країнах ЄС та США, її тривалість перевищує 15–20 годин. Якщо спір не вирішений упродовж цього часу (крім окремих випадків), він вважається немедіабельним;

економія витрат – послуги адвоката на представництво інтересів у суді є дорожчими, особливо зважаючи на той факт, що розгляд справи судом зазвичай проходить усі інстанції;

збереження стосунків – завдяки медіації сторони знаходять порозуміння між собою, що сприяє уникненню негативних емоцій та налагодженню взаємовідносин й особливо важливо в сімейній та бізнес-медіації;

конфіденційність і збереження ділової репутації – громадяни, як правило прагнуть не розголошувати неприємні та конфліктні ситуації, учасниками котрих вони є. Для бізнесменів, юридичних осіб та інших посадовців ділова репутація відіграє важливу роль;

необмеженість у пошуку взаємовигідного рішення – суд розглядає справу лише в межах предмета позову, тоді як предмет спору сторін може бути значно глибшим та ширшим. Тому в медіації сторони самостійно визначають питання для обговорення, та не обмежені в пошуку варіантів вирішення спору [14, с. 168].

У зарубіжних країнах сформувалося кілька підходів до впровадження медіації у процесі судового розгляду. У зв'язку з спротивом адвокатів реалізації першого з них, за якого суддя лише пропонував сторонам звернутися до послуг медіатора, виявилися безуспішними. Відповідні пілотні проекти впроваджені в Британському центральному земельному суді Лондона протягом 1996–1998 рр., Британському апеляційному суді, а також судах Австралії, Нової Зеландії, Канади та різних штатів США. Упровадження протилежного підходу до медіації – її обов'язковості, також було не результативним. Фактично судді не призначали до слухання справи, якщо сторони не спробували спочатку сісти за стіл переговорів. Адвокати і сторони підходили до цього питання як ще однієї формальної перешкоди, яку необхідно подолати. Водночас питання полягало не лише в добровільності, чи обов'язковості медіації в судовому процесі, а в її ефективності загалом при застосуванні судом автоматично.

Примірні процедури наразі набули поширення в країнах Європи, Азії, Північної та Південної Америки. Напри-

клад, у США вся система права спрямована на вирішення більшості суперечок добровільно до суду. Судовий розгляд можна навіть перервати для звернення сторін до послуг медіаторів, без яких у сфері економіки, політики, бізнесу в цій країні не відбувається жоден серйозний переговорний процес. В Америці друкується періодика присвячена проблемам медіації, функціонують Національний інститут вирішення диспутів, приватні й державні служби медіації. У Німеччині медіація гармонійно вбудована в систему правосуддя. Наприклад, посередники працюють безпосередньо при судах, що значно скорочує чисельність потенційних судових позовів [15].

У зарубіжних державах простежуються різні підходи до питання регулювання інституту медіації: законодавчого або ж більш м'якого – запровадження регулювання на рівні кращих практик, норм м'якого права тощо [16].

Медіація знайшла широке використання для вирішення конфліктів між людьми у більшості країн світу. Зокрема, у США лише 5 % справ, поданих до суду, направляється на розгляд, а решта – вирішуються мирним шляхом. Логічно, що порозуміння, досягнуте у процесі врегулювання конфлікту, а не вирішення відповідно до волі, наприклад арбітра чи судді, приймається і визнається сторонами. Значно легше не визнавати й оскаржувати рішення судді, ніж не погодитися і не поважати рішення, у прийнятті якого особисто брав активну участь [14].

Отже, український та світовий досвід переконливо доводять ефективність медіації у господарських правовідносинах не лише для вирішення спорів, але й як дієвого способу профілактики їх виникнення у майбутньому (партнерська медіація). Комплекс питань, з приводу яких суб'єкти господарювання можуть звернутися до процедури медіації досить широкий. Як уже зазначалося, безумовно перевагою для таких суб'єктів є її конфіденційність, швидкість, економічність і можливість збереження відносин у майбутньому. Проте, медіація у зв'язку з низькою поінформованістю про неї, досі не набула значного поширення серед суб'єктів господарювання в Україні [16].

Незважаючи на те, що медіація існує поза судовим процесом, відповідно до приписів ст. 182, 227, 229 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ (в новій редакції від 03.10.2017) (далі – ГПК України) [17], у разі розгляду справи за правилами загального позовного провадження, суд з'ясує, чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації та в разі звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації – зобов'язаний зупинити провадження у справі. Таке провадження зупиняється у випадках, визначених п. 3¹ ч. 1 ст. 227 цього Кодексу, а саме на час проведення медіації, але не більше дев'яносто днів з дня постанови судом ухвали про зупинення провадження у справі.

Як свідчить системний аналіз ст. 187, 190 ГПК України у процесі врегулювання спору за участю судді, суд постановляє ухвалу, що одночасно зупиняє провадження в справі. Тривалість процедури врегулювання спору за участю судді не повинна перевищувати тридцяти днів з дня постановлення ухвали про її проведення, при цьому продовження такого строку не допускається.

У зв'язку із зазначеним, очевидним стає питання щодо строків проведення медіації та процедури врегулювання спору за участю судді, що можливо пояснити кількома причинами.

По-перше, це пов'язано з межами предмета конфлікту (спору): під час проведення медіації сторони можуть виходити за межі предмета конфлікту (спору) або предмета позову (заяви), тим часом як у разі укладення сторонами мирової угоди в межах процедури врегулювання спору за участю судді, останні не можуть виходити за межі предмета та підстав позову, поданого до суду.

По-друге, роль медіатора та судді: роль судді у процедурі врегулювання спору досить обмежена та полягає у праві звернути увагу сторін на судову практику в спрах із подібними правовідносинами, однак не передбачає права надання юридичних порад та рекомендацій, а також оцінки доказів у справі. У цьому контексті, на нашу думку, не зрозуміло співвідношення вказаного положення з тим, як корелює зазначене із заборонаю надання суддею юридичних порад та рекомендацій. Медіатор, своєю чергою, є посередником між сторонами конфлікту та може отримувати від них необхідну та достатню інформацію для проведення медіації, однак він не має права рекомендувати сторонам можливі шляхи вирішення спору.

По-третє, суддя завжди є спеціалістом в юридичній галузі з відповідною освітою, орієнтується в релевантній судовій практиці, а медіатор може і не мати профільної освіти, а тому він потребуватиме більше часу, щоб розібратися в специфіці конфлікту (спору).

Варто зазначити, що основним недоліком короткого строку процедури врегулювання спору за участю судді є недостатність часу для сторін щодо досягнення домовленостей про можливе врегулювання конфлікту (спору), оскільки такий строк є присічним та продовженню не підлягає. Порівняно з тим, строк проведення медіації під час судового процесу є більш достатнім для досягнення сторонами певних домовленостей.

Специфікою процедури врегулювання спору за участю судді є те, що вона можлива лише на стадії підготовчого провадження, проте медіація може бути проведена на будь-якій стадії судового процесу (ч. 7 ст. 46, ч. 1 ст. 186 ГПК України).

На нашу думку, зазначене дещо обмежує сторін у разі обрання процедури врегулювання спору за участю судді з огляду на таке.

Суд, саме на стадії підготовчого провадження, роз'яснює сторонам конфлікту обставини, які входять до предмета доказування та з'ясує заперечення проти позовних вимог. Крім того, позивач на цій стадії не позбавлений права змінювати підставу або предмет позову. Узагальнюючи виникає ситуація, за якої позивач обравши процедуру врегулювання спору за участю судді та взявши участь у нарадах, захоче змінити їх. Проте в межах цієї процедури це неможливо, оскільки провадження в справі зупинено, у наслідок цього суд не зможе вирішити питання про прийняття заяви щодо зміни предмета чи підстав позову до розгляду. З огляду на вказане, досягнення згоди за первісних умов неможливо – процедура завершується без мирової угоди між сторонами, справа передається на розгляд іншому судді, а процес розгляду затягується.

Підсумовуючи викладене, яби проведення врегулювання спору за участю судді проводилось на стадії розгляду справи по суті, тоді як сторони вже визначилися стосовно предмета та підстав позову, що свідчить про цілковите розуміння суті конфлікту(спору), ймовірність досягнення мирових угод за результатами цієї процедури суттєво підвищилася б.

Окремо слід зосередитись на сфері застосування медіації, оскільки Закон України «Про медіацію» стосується суспільних відносин щодо її проведення з метою подальшого уникнення конфліктів (спорів) або їх врегулювання, як-от у адміністративних, господарських, трудових, сімейних, цивільних справах, а також адміністративних правопорушеннях та кримінальних провадженнях з метою припинення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про медіацію»).

Водночас врегулювання спору за участю судді, не допускається у справах (справах): про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом; за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство; у разі участі у справу третьої особи, яка заявляє самостійні

вимоги щодо предмета спору (ч. 2 ст. 186 ГПК України).

До того ж дія Закону України «Про медіацію» може поширюватись і на спори за участю нерезидентів України, за умови попереднього погодження сторін медіації про проведення цієї процедури на території України.

Саме це є позитивним аспектом у вирішенні спору з учасником-нерезидентом в суді, адже суд повинен перевірити, що такого учасника належним чином повідомлено про розгляд справи. В сучасних умовах це є складним завданням, адже у разі ухвалення рішення, що можливо лише після закінчення строку з дати направлення повідомлення про розгляд справи, який суд визначив достатнім для неї (може становити декілька місяців), свідчить про неоперативність такого розгляду.

Саме тому завдяки гнучкості й оперативності медіація є привабливим способом вирішення спорів суб'єктами господарювання, враховуючи, що нерезиденти звикли вирішувати спори мирним шляхом.

Медіація, яка відбувається за межами суду, дає можливість обговорювати проблеми й конфлікти в нейтральній або навіть дружній атмосфері, що сприяє вільному висловлюванню сторін і розрядженню емоцій. Європейський експерт Ради Європи зі справ медіації і відновного правосуддя Мартін Райт визначив, що вона дійсно є не судовим, а людським процесом [18].

По-перше, участь у цьому процесі вирішення конфліктів добровільна, тому учасник будь-коли може покинути стіл переговорів за власним бажанням. По-друге, посередництво потребує менших фінансових і часових затрат. Ще однією суттєвою перевагою медіації є її конфіденційність. Посередництво в цьому процесі короткотривале та орієнтоване на виконання завдання підходом до вирішення конфлікту [19].

В Україні чинним законодавство передбачено можливість застосування процедури врегулювання спору за участю судді та інституту медіації як сучасних інструментів вирішення конфліктів і примирення сторін, але, на

нашу думку, їх поширення стримується у зв'язку з елементарною необізнаністю суспільства. Розвиток цих способів врегулювання спорів сприятиме розвантаженню судів, а також формуванню умов для стимулювання менш вартісних і формалізованих способів.

Отже, в українському суспільстві, на підприємствах, в організаціях, установах і на всіх управлінських рівнях державної влади слід активізувати вивчення і використання новітніх і досконалих систем запобігання, управління й вирішення конфліктів. Розвиток медіації в Україні потребує певних умов, насамперед внесення змін до чинних процесуальних нормативно-правових актів для скасування перешкод щодо її проведення. Проте варто запобігати надмірному регулюванню ще неформованої галузі, щоб не стримувати й не обмежити її розвиток [20].

Оцінюючи рівень розвитку вітчизняного судочинства, зазначимо, що суди не спроможні вирішити, ті численні справи, які до них надходять. Проведення у справі інколи затягується на роки, судові рішення часто не виконуються, а рівень довіри до судової системи загалом є дуже низьким [20].

Саме тому актуалізується впровадження означених шляхів вирішення спорів, що сприятиме частковому розвантаженню судів, відновленню довіри громадян до них, а також застосуванню сторонами найбільш ефективних методів врегулювання конкретного конфлікту (спору) згідно з їх інтересами та вимогами.

Висновки. Отже, разом з медіацією процедура врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві є більш швидкими та дієвими механізмами ніж судові процеси, а також ефективними інструментами впровадження альтернативних способів вирішення спорів.

Виконане дослідження може сформувати підґрунтя для поглиблення наукових розробок, присвячених процедурі врегулювання спору за участю судді, а також ефективним інструментом її імплементації в судовий процес як один із видів альтернативного вирішення спорів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федчишин Д.В. Практика медіації за законодавством зарубіжних країн як спосіб захисту прав на землю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 51. Т. 1. С. 170–173.
2. Щербина В.С., Резнікова В.В. Диференціація та спеціалізація як тенденція розвитку сучасного господарського процесу. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Чернівці, 26–27 жовт. 2017 р.). Чернівці: Технодрук, 2017. С. 175–181.
3. Арсенюк А.О. Процесуально-процедурний порядок судового розгляду земельних спорів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2016. 223 с.
4. Yakovlev V.F. Les litiges économiques aujourd'hui en Russie et les mecanismes de leur reglement. *Revue international de droit compare*. 2009. № 3. Vol. 61. P. 598–602.
5. Гірник А.М. Основи конфліктології. Київ: Києво-Могилянська академія, 2010. 222 с.
6. Денисова Р.О. Інститут медіації в Україні (національно-історичний аспект). *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 1(13). С. 1–9.
7. Крестовська Н., Романдзе Л., Барабаш Т. Медіація в Україні: нюанси законодавчого врегулювання. *Юридичний вісник України*. 2017. № 9. С. 13.
8. Ремєскова Ю.О. Медіація як особливий вид адвокатської діяльності в Україні. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф. присвяч. пам'яті проф. І.С. Марочкіна (Харків, НЮУ ім. Яр. Мудрого, 30 жовт. 2015 р.). Харків, 2015. С. 88–91.
9. Коваленко В. Медіація в Україні: ефективність та майбутні перспективи розвитку. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/142914.html> (дата звернення: 10.12.2022).
10. Кузьміна М.Н. Юридический конфликт: теория и практика разрешения. Москва: Юрлитинформ, 2013. 256 с.
11. Максуров А.А. Медіація в праві: вопросы определения понятия. *Российская юстиция*. 2013. № 12. С. 60–63.
12. Kovach K. Mediation. Principles and Practice. 3rd Edition. West Academic Publishing, 2004. 624 p.
13. Riskin L., Westbrook J., Guthrie Ch. and oth. Dispute Resolution and Lawyers, A Contemporary Approach. 6th Edition. West Academic Publishing, 2019. 894 p.
14. Подковенко Т.О. Інститут медіації: зарубіжний досвід та українські перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 26–31.
15. Опыт судебного разбирательства в Германии. URL: http://ug.zanmedia.kz/index.php?catid=2:1&id=2484:2010-11-22-04-06-10&option=com_content&view=article (дата звернення: 10.11.2022).
16. Маан Б., Сергєєва А., Сергєєва С., Романадзе Л., Родченко В. Gap-Аналіз впровадження інституту медіації в Україні: підруч. Київ, 2020. 71 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/f7d/2a9/5f5f7d2a9b5cb356474501.pdf> (дата звернення: 10.11.2022).
17. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
18. Polskie Centrum Mediacji. URL: http://mediator.org.pl/aktualnosci/36/1,,84,Tydzien_Mediacji__Miedzynarodowy_Dzien_Mediacji (дата звернення: 10.11.2022).
19. Проценко Д. Медіація в Україну зайшла, і це – факт. Тепер їй треба дати можливість проявитися. *Юридична газета*. 2008. 12 лют. № 6 (141).
20. Землянська В. Альтернатива судам – належить вам. *Юридична газета*. 2007. 26 квіт. № 17 (101).